

УДК 37(477)(092)

Моргай Лілія Анатоліївна

аспірант, викладач кафедри
соціальної педагогіки та соціальної роботи
Уманського державного педагогічного
університету імені Павла Тичини
morgai.liliya@gmail.com

Моргай Лилия Анатольевна

аспірант, преподаватель
кафедры социальной педагогики и социальной работы
Уманского государственного педагогического
университету имени Павла Тычины
morgai.liliya@gmail.com

Morgay Liliay Anatolievna

post-graduate student, teacher of the department
social pedagogy and social work
Uman State Pedagogical University named after Pavlo Tychna
morgai.liliya@gmail.com

**РОЛЬ ПЕДАГОГА НИКИФОРА ГРИГОРІЇВА (1883-1953 рр.)
У СТАНОВЛЕННІ УКРАЇНСЬКОЇ ОСВІТИ**

**РОЛЬ ПЕДАГОГА НИКИФОРА ГРИГОРЬЕВА (1883-1953 гг.)
В СТАНОВЛЕНИИ УКРАИНСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ**

**THE ROLE OF PEDAGOGUE OF
NIKIFOR GRIGORIYV (1883-1953)
THE DEVELOPMENT OF UKRAINIAN EDUCATION**

У статті охарактеризовано внесок та діяльність педагога та громадського діяча Н. Григорієва в процес українізації освітнього процесу, під час свого перебування на посаді міністра освіти Української Народної Республіки в кабінеті голови Ради народних міністрів В. Голубовича. Проаналізовано внесок педагога у запровадження навчання українською мовою та викладання українознавчих предметів (української літератури, мови, історії, географії) в школі.

В статье охарактеризованы вклад и деятельность педагога и общественного деятеля Н. Григорьева в процесс украинизации образовательного процесса, во время своего пребывания на посту министра образования Украинской Народной Республики в кабинете председателя Совета народных министров В. Голубовича. Проанализирован вклад педагога в введение обучения на украинском языке и преподавания украиноведческих предметов (украинской литературы, языка, истории, географии) в школе.

The article describes the contribution and activities of the teacher and public figure N. Grigoriev in the process of Ukrainianization of the educational process, during his tenure as Minister of Education of the Ukrainian People's Republic in the Cabinet of the Council of People's Ministers V. Golubovich. The contribution of the teacher to the introduction of teaching in the Ukrainian language and teaching of Ukrainian studies subjects (Ukrainian literature, language, history, geography) at the school is analyzed.

Ключові слова: *Н. Я. Григорієв, українізація освіти, Українська Народна Республіка, Міністерство народної освіти, міністр освіти УНР.*

Ключевые слова: *Н. Я. Григорьев, украинизация образования, Украинская Народная Республика, Министерство народного образования, министр образования УНР.*

Key words: *N. Ya. Grigoryev, Ukrainianization of Education, Ukrainian People's Republic, Ministry of National Education, Minister of Education of the UNR.*

Мета статті – охарактеризувати роль педагога Никифора Григорієва у становленні української освіти.

Никифор Якович Григорієв – видатний учитель, педагог, історик і громадський діяч України. Народився 9 лютого 1883 р. в с. Бурти Черкаського повіту на Київщині. На початку століття працював учителем історії, розробляв нові підходи до вивчення вітчизняної історії в початковій школі. В роки визвольних змагань українського народу 1917-1921 рр. – член Центральної Ради, міністр освіти в уряді Української Народної Республіки.

Революційна доба 1917 – 1921 рр. поставила перед науково-педагогічною інтелігенцією завдання набагато ширші і складніші, ніж це було до того. Значна частина професорсько-викладацьких корпорацій, дбаючи про підвищення рівня національної свідомості і поширення серед українців наукових знань з історії, мови, літератури, економіки, географії, культури і прав, а також збереження багатої історико-культурної спадщини, формування любові і поваги до всього українського, наполегливо працювала у цих напрямках, використовуючи з цією метою усне і друковане слово.

Навесні 1917 р. в Україні набрав масовості рух за українізацію культурно-освітнього життя, зокрема створення національної початкової, середньої і вищої школи, на противагу його проросійські сили розгорнули кампанію по дискримінації української ідеї і недоторканості існуючої освітньої системи. Політика у освітній галузі досить часто призводила, з одного боку, до поділу населення за національною ознакою, а з іншого, до консолідації українців [8, с. 253].

Першими кроками у даному напрямі було зроблено професурою молодих українських університетів у серпні 1917 р., на секції вищої школи II Всеукраїнського учительського з'їзду І. Огієнко зробив доповідь про «Найперші завдання української філології», а на пленарному засіданні виступив із темою «Рідна мова в школі»

У 1917 р. у системі української освіти, як і у більшості й галузей життя країни, розпочалися революційні зміни. Ці зміни були зумовлені приходом

до влади нових сил. У 1917 р. була проголошена влада Української Народної Республіки третім універсалом, який був прийнятий 7 листопада 1917 року в Києві.

Українська Народна Республіка – назва української держави, яка існувала на території сучасної України з листопада 1917 до 1918 рр., була відновлена у грудні 1918 р. і існувала до листопада 1920 р. УНР утворилася в результаті національно-визвольної революції на українських землях, яка відбулася після Лютневої буржуазно-демократичної революції 1917 р. УНР була проголошена в Третньому Універсалі Української Центральної Ради як федеративна держава в складі РСФРР. У Четвертому Універсалі Української Центральної Ради була проголошена незалежність [5, с. 253]. Основне питання, яке вирішувалося в універсалах, – надання Україні права на автономний устрій (Перший, Другий, Третій Універсали, а Четвертим Універсалом була проголошена УНР незалежною республікою) [5, с. 92].

Українська Народна Республіка була ліквідована в ході державного перевороту, очолюваного П. Скоропадським. У грудні 1918 р. УНР була відновлена. У 1919 р. після встановлення радянської влади, УНР була проголошена Українською Соціалістичною Республікою. Остаточо УНР припинила існування в листопаді 1920 р. у результаті захоплення території України більшовицькими військами [5, с. 253].

Вбачаючи українізацію головним осередком у процесі українського державотворення Н. Григоріїв взяв курс на відродження рідної мови, звичаїв, традицій у навчально-виховних закладах. Саме цей період характеризується вивченням української мови у початковій школі, веденням української мови в учительських семінаріях, створенням українських гімназій. В університетах обов'язково для вивчення вводились такі предмети як: українська мова, географія, історія України, історія української літератури. У 1919 р. були впроваджені тимчасові програми для початкових шкіл, за якими пропонувалося вже з третього року навчання викладати молодшим школярам пропедевтичні курси географії у зв'язку з красзнавством та історією України.

Вживаються різноманітні заходи для охорони пам'яток історії та культури. Було видано спеціальний циркуляр для залучення до цього вчителів й створено спеціальну комісію з охорони пам'яток старовини. У Києві було відкрито перший Державний Український університет, а в Кам'янці-Подільському другий [1, с. 72].

Будучи міністром освіти Н. Григорійв 7 серпня 1919 р. видає наказ в якому говорилося, що в школах усіх типів і культурно-освітніх установах, підпорядкованих міністерству освіти, протягом 2 тижнів необхідно було вилучити застарілі з науково-педагогічної точки зору підручники, які тенденційно висвітлювали історію і культуру України. У списку з 44 назв були такі, як «История Малой России» М. Погодіна, «История государства Российского» М. Карамзіна тощо [10, арк. 125-127].

Після вилучення зазначених видань на адресу Н. Григорійва полилась хвиля невдоволь. Одним із прикладів невдоволення є стаття відомого громадсько-політичного діяча А. Ніковського «Національний большевизм». Особливе обурення він висловив з приводу заборони роману Г. Сенкевича «Огнем і мечем» й поеми О. Пушкіна «Полтава», наголосивши, що дії Н. Григорійва, як міністра освіти і педагога, є ганебним «походом проти літератури і культури». Водночас він сам сформулював мотивацію міністра, наголосивши, що той «нищить усю ту літературу, котру поки що нема сили й енергії прийняти в правильнім толкуванні» [6, с. 105].

Для об'єктивності у справі вилучення підручників при міністерстві було створено особливу комісію для перевірки науково-педагогічного рівня українських навчальних видань, їх систематизації, вироблення плану написання і перекладу підручників. В ході її роботи було рекомендовано не використовувати й значну частину української літератури [6, с. 106].

Також міністерство освіти УНР реалізовувало вироблену на початку 1919 р. програму забезпечення шкіл українськими підручниками. Сам міністр особисто долучився до цієї справи. Саме у період Директорії видано

найбільшу кількість його підручників і навчальних посібників з історії, які були написані ним за часи вчителювання на Поділлі.

Для покращення стану освітньої галузі було збільшення фінансування навчальних закладів, педагогічних професійних об'єднань, підвищення штатних окладів вчителів. Значна частина виступів Н. Григорієва на засіданнях урядів Б. Мартоса й І. Мазепи, стосувалися виділенню коштів на утримання шкіл, допомогу вчителям, закупівлю навчального обладнання [6, с 106].

Важливим напрямком роботи міністерства стала організація охорони пам'яток історії та культури. З цією метою 4 серпні 1919 р. було видано спеціальну постанову до товариша міністра народної освіти Н. Я. Григорієва та проект закону «Про державну охорону пам'яток старовини і мистецтва», яким передбачалося заснування губернських архівних комісій, вилучення з архівних комісій, вилучення з крамниць міста поданих на продаж документів з подальшим розслідуванням і визначенням їх походження та місця зберігання, підготовки архіваріусів шляхом створення вищої археологічної школи на зразок французької «Ecole des chartes» [7].

У зверненні до Н. Григорієва вказувалось: «В останні часи брак паперу та нестача коштів на утримання служачих деяких установ загрожують архівнам цих установ, документи яких можуть бути продані або знищені вириванням з них чистих листів паперу. При цьому загинуть акти, які мають історично-наукову цінність. Щоби не допустити цього, потрібно негайно заборонити безоглядне знищення або продаж архівів. Разом з тим, визнається необхідним упорядкувати архівну справу так, аби догляд і збереження архівів на певній території доручалися постійній комісії, в склад якої б входили б знавці архівного діла та археографи... » [7].

19 серпня 1919 року Міністерство народної освіти звернулося до П. В. Клименка з пропозицією очолити «Відділ охорони пам'яток старовини та мистецтва». В листі до Н. Я. Григорієва вказувалося: «Відсутність у сучасний момент фахівця по справах охорони пам'яток старовини та мистецтва в Головному управлінні мистецтв гальмує заходи Міністерства Народної освіти

щодо захисту пам'яток старовини та мистецтва і особливо архівів від руйнації. Мною накреслено низку заходів, аби запобігти майбутній шкоді від необережного поводження з цими, наукової вартості, цінностями, але, за відсутністю необхідних фахових людей, змушує мене звертатися до Вас, Високоповажний Пане Професоре, прийти на допомогу цій справі, прийнявши на себе тимчасове керування Відділом охорони пам'яток старовини та мистецтва при Головному управлінні мистецтв, а також організацію Архівної комісії для вироблення засобів охорони архівів» [7, 10 с. 126]. Отримавши позитивну відповідь, міністерство 20 серпня 1919 р. затвердило його на посаді (в документі зазначено, що на посаді він з 14 серпня) [7].

15 вересня 1919 р. до Ради Народних Міністрів УНР звернувся міністра народної освіти Н. Я. Григоріїв, глибоко аргументувалася необхідність його термінового затвердження: «На Україні нищення пам'яток старовини і мистецтва завдяки суспільно-національній боротьбі й малій культурності народу дійшло страшних розмірів, державна влада мусить подбати про охорону й догляд за ними» [7]. Проте затвердити підготовлений законопроект уряд УНР не встиг – завадило загострення військово-політичної обстановки в зв'язку з наступом більшовиків [7].

У багато своїх роботах Н. Григоріїв приділив значну увагу питанню збереження самобутності української мови, необхідності її удосконалення, запровадження її у школах та видання підручників українською мовою. У своїй статті «Деякі загадки екзаменатора», яка була опублікована у журналі «Світло» 1912 р., педагог висвітлював становище української мови в школі та на Україні. У праці «Українська мова в школі на Україні» педагог висвітлює свої згадки про іспити, які він приймав у різних школах на Україні. Н. Григоріїв зазначає, що найбільше українську мову вживають саме пан-отці. Йому не раз доводилося вислуховувати перекази Закону Божого чистою українською мовою саме від пан-отців. Це пояснювалося по-перше тим, що пан-отці не так боялися циркулярів, а по друге вони були ближче до практичного життя глибше розуміли значення науки рідною мовою [2, с. 48].

Досить добре Н. Григоріїв охарактеризовує у своїй статті «Ідім хоч манівцями» таку проблему, як забезпеченість шкіл українською літературою. Він наголошує на тому, що поки у нас немає рідної школи, українські діти мусять учитися в російських школах по російських книжках: «... наші школярі в більшості не бачать української книжки, а разом з тим і не читають ніде нічого про Україну, її життя, не знають хто вони, й де вони, і виростають якимись безбатченками» [3, с. 59]. Педагог наголошував, що всі ці неточності можна запобігти, але потрібно як слід поставитися до книжок, що дозволені в шкільні бібліотеки Міністерства Народної Освіти. Про наявність бібліотек Н. Григоріїв згадує: «...до шкільних бібліотек треба вибирати такі російські книжки, в яких так чи інакше зачіпається життя українського люду, треба, щоб складаючи шкільну бібліотеку, вчитель не брав аби які російські книжки. Тоді, безумовно, школяр, перечитавши такі книжки, не заблудиться на національним роздоріжжі, принаймні хоч трохи знатиме Україну і не вважатиме її за щось „заграничне” або фантастичне, що існує в уяві людей, як гарна казка. Така бібліотека зробить свій вплив на школяра, призвичаїть його дивитися на Україну не тільки як на щось реальне, а навіть і рідне, примусить його вважати себе не безбатченком, безнаціональною істотою, а членом певної національної громади» [2, с. 59].

Педагог зазначав, що завдання таких бібліотек набирає ще більшого значення, коли взяти до уваги, що учителів досить багато, і дуже часто вони міняються. На даний час свідомий українець, завтра лиш «прихильник», позавтра – байдужий, а там далі і ворога українства. А шкільна бібліотека лишається назавжди при школі, а повикидати небажані книжки ворогові українства не так то й легко, бо то книжки дозволені міністерством, і бібліотека завше робитиме своє діло – національного усвідомлення дітей [2, с. 59].

Н. Григоріїв зауважував, що «...розглядає книжки і робить „допущеніє” особливий Комітет при Міністерстві Освіти. Тепер учитель, складаючи бібліотеку, звичайно бере книжки на здогад, часом й хоче

покласти яку небудь на українські теми, та не знає, чи чи дозволена й де повідомлялось про дозвіл, а без таких відомостей інспекція не пускає книжок в бібліотеку. Коли ж буде складено даний список і поширено між учителями, то кожен учитель матиме спромогу впорядкувати таку бібліотеку. Для початку додаю при цім список таких книжок і прохаю товаришів-учителів, хто знає ще „дозволені” книжки на українські теми повідомить про це редакцію, щоб вона мала змогу цей список поширювати й надалі» [2, с. 60].

Педагог багато працює, викладає історію, географію та російську літературу. Як згадував пізніше педагог у своєму автобіографічному нарисі, «...навіть викладаючи російську мову, я намагався прищепити любов і повагу до рідного краю» [4]. Ведучи курс «Родиноведения» вкладав якнайбільше відомостей з історії України, пропагував теорію Ушинського про необхідність навчати дітей мовою матері [9].

Таким чином, діяльність Н. Григорієва на посаді міністра освіти за УНР була спрямована насамперед на створення національної системи народної освіти, яка б могла виховати нове покоління свідомих громадян України. Проте, через перманентну політичну і соціально-економічну кризу більшість проектів не вдалося реалізувати.

У листопаді 1920 р. після падіння УНР Н. Григорієв був змушений емігрувати до Польщі. В 1921 р. переїхавши з родиною до Чехословаччини, за ініціативи педагога створюється ряд навчальних закладів, де мовою для викладання стає українська. За кордоном Н. Григорієв стає професором Празького університету, та очолює партію Українських соціалістів-революціонерів. За ініціативи педагога було створено низку вищих навчальних закладів, головним центром якого став Український громадський комітет, де Н. Григорієв був затятим «носієм» української, мови, звичаїв, традицій [1].

Отже, діяльність Н. Григорієва на посаді міністра освіти Української Народної Республіки була спрямована на націоналізацію системи народної освіти, яка б могла виховувати нове покоління свідомих громадян України.

Ставши міністром УНР у 1918 р. педагог запровадив обов'язкове викладання в школах українською мовою, та видав документ «Школи на Україні», це свідчило про відкриття в 39 населених пунктах України шкіл. Перспективою подальших досліджень є характеристика видавничої діяльності Н. Я. Григорієва як шлях до просвітництва.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Бондаренко Т. Невтомний народник Ничипір Якович Григорієв. [Електронний ресурс]. Режим доступу. – <http://kraeznavstvo.at.ua/news/2009-08-27-20>.
2. Гр. Наш. Деякі згадки екзаменатора / Наш Гр. // Світло. – 1912. – Ч. 9. – С. 46 – 64.
3. Гр. Наш. Ідім хоч мандрівцями / Наш Гр. // Світло. – 1911. – Ч. 5. – С. 59 – 64.
4. Григорієв Н. Автобіографічний нарис та список праць. – ЦДАВО України. Ф. 3562. – Оп.1 – Спр. 65, Ч. 2. – 337 арк.
5. Історія України: Словник-довідник / Авт. упоряд. Щедрина І.Е. – Х.: Країна мрій, 2008. – 148 с.
6. Ніковський А. Національний большевизм // Промінь. – 1919. – 27 вересня.
7. Старенький І. Церковно-історичне краєзнавство: витоки та сучасний дискурс [Електронний ресурс]. Режим доступу. – http://history.org.ua/JournALL/kraj/kraj_2013_1/16.pdf.
8. Студії з історії української революції 1917-1921 років: на пошану Руслана Яковича Пирогова. Збірник наукових праць / Гол. редкол. В.Ф. Верстюк. – К.: Інститут історії України НАН України, 2011. – 406 с.
9. Суспільно-політичні процеси в Україні в добу національно-визвольних змагань важко уявити без конкретних історичних постатей. [Електронний ресурс]. Режим доступу. – <https://refdb.ru/look/2110215.html>.

10. ЦДАВО України. – Ф. 2582. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк.125-127; Україна. – 1919. – 19 серпня.

References

1. Bondarenko T. Nevtomnyi narodnyk Nychypir Yakovych Hryhoriiv. [Elektronnyi resurs]. Rezhym dostupu. – <http://kraeznavstvo.at.ua/news/2009-08-27-20>.
2. Hr. Nash. Deiaki zghadky ekzamenatora / Nash Hr. // Svitlo. – 1912. – Ch. 9. – S. 46 – 64.
3. Hr. Nash. Idim khoch mandrivtsiamy / Nash Hr. // Svitlo. – 1911. – Ch. 5. – S. 59 – 64.
4. Hryhoriiv N. Avtobiohrafichnyi narys ta spysok prats. – TsDAVO Ukrainy. F. 3562. – Op.1 – Spr. 65, Ch. 2. – 337 ark.
5. Istoriia Ukrainy: Slovnyk-dovidnyk / Avt. uporiad. Shchedrina I.E. – Kh.: Kraina mrii, 2008. – 148 s.
6. Nikovskyi A. Natsionalnyi bolshevizm // Promin. – 1919. – 27 veresnia.
7. Starenkyi I. Tserkovno-istorychne kraieznavstvo: vytoky ta suchasnyi dyskurs [Elektronnyi resurs]. Rezhym dostupu. – http://history.org.ua/JournALL/kraj/kraj_2013_1/16.pdf.
8. Studii z istorii ukrainskoi revoliutsii 1917-1921 rokiv: na poshanu Ruslana Yakovycha Pyrohova. Zbirnyk naukovykh prats / Hol. redkol. V.F. Verstiuk. – K.: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 2011. – 406 s.
9. Suspilno-politychni protsesy v Ukraini v dobu natsionalno-vyzvolnykh zmahan vazhko uiavyty bez konkretnykh istorychnykh postatei. [Elektronnyi resurs]. Rezhym dostupu. – <https://refdb.ru/look/2110215.html>.
10. TSDAVO Ukrainy. – F. 2582. – Op. 1. – Spr. 2. – Ark.125-127. Ukraina. – 1919. – 19 serpnia.